

2. Az államnevek funkciói

A személyekhez és más egyedi jelenségekhez hasonlóan a névnek az államok esetében is számos funkciója van. Ezeket a tulajdonnevek vonatkozásában a nyelv- és kommunikációelméletek részletesen tárgyalják,²⁰ az általános elméleteknek azonban tudomásom szerint nem létezik államnevekre vonatkozó adaptációja. Pedig e funkciók áttekintése viszonylag egyszerű.

Az államok esetén is a név teszi lehetővé a jelenség azonosítását (*identifikáció*), megjelölését (*denotáció*), a különböző diskurzusokban való megszólítását (*invokáció*) s általában a vele kapcsolatos közléseket (*kommunikáció*). Ezeken túl a név meghatározott feltételek között megjeleníti az egyedi létezőt (*reprezentáció*), ami történhet szimbolikusan és expresszív módon, sőt az ún. beszélő nevek esetén valamilyen jellemzés révén is (*deskripció*).

A malájok számára „beszédes név” például Brunei teljes neve (*Brunei Darussalam Állam*), mert a maláj *دارالسلام* [dar

20. Lásd például Hajdú: *Általános és magyar névtan*. 46–128. és J. Soltész: *A tulajdonnév funkciója és jelentése. passim* (néhány további funkcióval). E funkciók aszerint különböztethetők meg, hogy a közlő vagy a befogadó személyére összpontosítjuk-e figyelmünket. A kérdéssel kapcsolatban lásd még – Roman Oszipovics Jakobsonnak a közlő és a befogadó viszonyára koncentráló s e szempontból *affektív, konatív, referenciális, fatikus, metanyelvi* és *poétikai* funkciókat megkülönböztető elméletére is utalva – Róka Jolán: *Kommunikációtan. Fejezetek a kommunikáció elméletéből és gyakorlatából*, Budapest: Századvég 2002. 27–28.

es salaam] azt jelenti: „ahol a béke lakozik”. Bruneit gyakran így nevezik meg: مالدرداراد ينورب ارالفن, azaz *Brunei népe, ahol a béke lakozik*. A név deskripció funkciójára közismert példa *Montenegró* neve. Ez ugyanis a helyiek számára *Crna Gora*, mely a szláv nyelvekben is olasz közvetítésű újlatin fordításban honosodott meg (*monte*: hegy, *negro*: fekete); az országnev jelentése tehát „fekete hegy”, illetőleg „a fekete hegy országa”. Ugyanígy: *Sierra Leone* a nevét az ország fővárosából is látható hegységről kapta, amelynek formája a területet felfedező portugál hajósokat évszázadokkal ezelőtt az oroszánokra emlékeztette, ezért *Serra de Leão*nak (Oroszlánok hegyének, Oroszlán-hegynek) nevezték el. A „beszélő név” persze csak azok számára mond valamit, akik ismerik az adott állam vagy valamelyik elődje nyelvét. *Szingapúr* neve például csak azokat emlékezteti az oroszánokra, akik tudnak szanszkritül, vagy beszélnek a védikus óind nyelvet. Ők tudják, hogy a városállam nevének etimológiai alapja a szanszkrit **सहि** (*simha*, magyarul: oroszán) és **पुर** (*pura*, magyarul: város), s a név jelentése így *Oroszlánváros*.

A fő funkciókhoz visszatérve érdemes kiemelni, hogy mint minden névnek, az államnévnek is az az egyik legalapvetőbb funkciója, hogy hozzájáruljon a megnevezett jelenség önazonosságának őrzéséhez (*identitásvédelem*), esetleg mágikus védelméhez, megváltoztatása esetén pedig önazonossága módosulásához, vagyis az *új identitás kialakulásához*.

XX. századi történelmünkben a magyar állam átnevezései során rendszerint ez utóbbira került sor.²¹ Magyarországon az

21. A korábbi időkre utalva itt megjegyzem, hogy az *államnév* – mi-ként maga az *állam* is – modern jelenség. Az újkor előtt az általunk államnak tekintett közhatalmi képződményeket vagy az *uralmi viszonyra* s e tekintetben az uralkodó személyére utaló névvel jelölték meg, vagy az *uralom területi vonatkozása* révén utaltak rá. A középkori *Archiregnum Hungariae* így a *Regnum Hungariae* mellett II. Endre korában hét, később ezen kívül még két *regnumot* foglalt magában. Lásd erről (s így az Árpád-házi korszak magyar „államának” korabeli, oklevelekben elő-

első népköztársaságot, valamint a Tanácsköztársaságot gyakran *köztársaságnak*, az utóbbit pedig emellett alkalmasint *magyar szovjet köztársaságnak* mondták. Bár a Nemzeti Tanács 1918. november 16-i néphatározata a „népköztársaság” kifejezést használta, az ezt követő négy hónapban hol a *népköztársaság*, hol a *köztársaság* kifejezéssel utaltak a magyar államra. A Tanácsköztársaság hosszú alakos államneve egy ideig ugyancsak *Magyar Köztársaság* volt, s néhány hétig így is utaltak rá.²² Az ideiglenes alkotmány, a Forradalmi Kormányzótanács XXVI. rendelete 1919. április 2-án már *Tanácsköztársaságról* beszélt, a „véglegesnek” szánt alkotmány (Szövetséges Taná-

forduló nevééről): Vajay Szabolcs: *Dominae reginae milites. Árpád-házi Jolánta magyarjai Valencia visszavétele idején*, in Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc (szerk.): *Mályusz Elemér emlékkönyv. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*, Budapest: Akadémiai 1984. 395–414., kül. 397. Később, így az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában a magyar államot „hivatalosan” ritkán nevezték meg a *Magyarország* országnévvel, ehelyett – főleg a Monarchián belüli helyzetének vagy viszonyainak hangsúlyozásakor – a *Länder der Heiligen Stephans Krone* (Szent István koronájának országai) kifejezést használták. Az 1867. évi XVI. törvénycikkünk például *A magyar korona országai* kifejezéssel jelöli meg a magyar államot. Lásd ezt adalékként az 54. sz. jegyzetben és az ahhoz tartozó főszövegben említettekhez is. – Amint azt később megmutatom, a tényleges névhasználatra a XX. század második felében, az ún. Kádár-korszakban is érdemes odafigyelni, mert fontos következtetések vonhatók le belőle.

22. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 24-i ülésének jegyzőkönyve szerint a tanács elnöke, „Garbai Sándor elnök felhív[t]a a figyelmet arra, hogy a *szovjet* helyett valamilyen jó magyar kifejezést kellene használni”. A határozati részben a következő szöveg áll: „A Kormányzótanács megállapodik, hogy a szocialista magyar állam neve: *Magyar Köztársaság*.” A jegyzőkönyvet 1986-ban közreadó kötet szerkesztői ezen annyira meglepődtek, hogy jegyzetet kapcsoltak a határozathoz: „A szövegben így, feltehetőleg elírás következtében” – jegyezték meg. Lásd Imre Magda, Szűcs László. (szerk.): *A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei*, Budapest: Akadémiai 1986. 61. A jegyzet azonban alighanem felesleges volt, mert a jegyzőkönyvet nem rontotta el senki; az új államot sokan köztársaságnak tartották.

csok Országos Gyűlése, 1919. június 23.) pedig *Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaságról*. – Nem volt egyszerűbb a helyzet a Tanácsköztársaságot közvetlenül követő hónapokban sem: az ún. Peidl-kormány (1919. augusztus 2-án) az államformát újra „népköztársaságként” határozta meg, az államot pedig *Magyar Népköztársaságnak* nevezte. Friedrich István kormánya az állam nevét 1919. augusztus 8-án *Magyar Köztársaságra* változtatta, de kormányzása idején alkalmilag használták a *Magyar Népköztársaság* nevet is. Az identitásképzés szempontjából érdekesen alakult a tényleges névhasználat 1920 és 1945 között is. Ekkor igen gyakran az országnevet (*Magyarország*) használták azokban az esetekben is, például a nemzetközi szerződésekben, ahol szokás szerint az alkotmányos névvel (*Magyar Királyság*) szokták megnevezni az államot. Ebben a 25 évben a két nevet – minthogy az államok ilyen vonatkozású névhasználatára akkor sem létezett semmilyen előírás – minden különösebb szabályosság nélkül, váltakozva használták. Ennek oka feltevésem szerint az adott korszak ún. államforma-problémája volt, amelyet a nem hivatalos, sőt rendszerkritikus s talán kissé pejoratív állforma-megjelölés, a „király nélküli királyság” mélyebb értelme plasztikusan jelez; nevezetesen az, hogy az államforma konkrét uralkodót kívánt volna, a trón azonban, már ha volt, évtizedeken át betöltetlen maradt.

A *Magyar Köztársaság* név *Magyarországgal* való felváltása 2011-ben funkcionális szempontból az identitással függ össze: a döntés meghozója – egy, az addigitól eltérő politikai rend kialakítására való törekvés mellett – a név módosításával feltehetőleg az állam identitását kívánta megváltoztatni, vagy legalábbis előmozdítani, esetleg ez irányú szándékát demonstrálni.

Egy ettől eltérő értelmezés szerint a *Magyarország* alkotmányos névben nem a *Magyar Köztársasággal* szembeni diszkontinuitást s így az állam identitásának módosítását kell látni, hanem az annak bevezetését (1946) megelőző korszak kontinuitását, illetőleg a kontinuitás hangsúlyozásának lehetőségét.

„Az átnevezés szimbolikus jelentősége, hogy hangsúlyozza a történelmi hagyományokat, azáltal, hogy a köztársasági időszak előtti idők állama is megnevezhető a »Magyarország« elnevezéssel” – fogalmaz az Alaptörvény egyik első elemzője.²³ Ez az értelmezés azért vitatható, mert a kontinuitás hangsúlyozásának lehetősége az államnévként is használható ország-név – *Magyarország* – vonatkozásában, mely nem változott, korábban is megvolt. Vagyis a magyar államot – az alkotmányos államnév megváltoztatása nélkül – *Magyarországnak* lehetett nevezni már 2011 előtt is.

Az átnevezés szimbolikus jelentőségét hangsúlyozzák az „Alaptörvény barátai” is, ám nem a történelmi hagyományokhoz való „visszatérést”, hanem a nemzeti érzések általi legitimitást emelik ki. Az átnevezés olyan „szimbolikus lépés” – fogalmazott egy másik elemző –, amelynek az a célja, hogy „szűkítse a különbséget az ország és az állam között. A hazafiaság Magyarországon azt jelenti, hogy a legtöbb magyart érzelmi szálak kötik az országhoz, azt azonban nem, hogy viszonyuk lenne az állammal. Az új elnevezés az ország és az állam közötti erősebb kapcsolatot vetít előre: senki sem lehet jó hazafi anélkül, hogy jó polgár legyen.”²⁴ Az idézett gondolat utolsó előtti mondatával – ti. az országhoz és az államhoz való

23. Lásd Jakab András: *Az új alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*, Budapest: HVG-ORAC 2011. 186. Az ilyen megközelítés problémája az, hogy a „történelmi hagyományokhoz” való visszatérés vonatkozásában egy másik szimbolikus időpont is kiválasztható; ahogyan az 1989-ben az „1949 előtti” „köztársasági hagyománnyal” történt. A „köztársasági időszak előtti idők” helyett pedig az adott szövegben helyesebb lett volna „az 1920–1945 közötti korszakot mondani”, minthogy – amint fentebb jeleztem – főleg ekkor használták formális vagy alkotmányos névként a „Magyarország” államnevet a „Magyar Királyság” helyett.

24. Schanda Balázs: *Constituent and Constitutional Entities*, Csink Lóránt, Schanda Balázs, Varga Zs. András (eds) *The Basic Law of Hungary. A First Commentary*, Dublin: Clarus 2012. [<http://www.eui.eu> ezen belül Documents/General/DebatingtheHungarianConstitution/TheBasicLawofHungary.pdf].

viszony lehetséges diszkrepanciájával – egyetértek, ám a szerzőtől lényegesen különböző következtetést vonok le belőle (lásd alább). A fogalmi megközelítés egyik lehetséges végeredménye, vagyis az idézett szöveg utolsó mondata és az abból levonható következtetés ugyanakkor – túl azon, hogy szerintem érvénytelen, hiszen sok „jó magyar hazafi” ma is más állam polgára – számomra meglehetősen ijesztően hangzik.

Az identitásvédelem érdekes esete *Burmáé*, amelynek alkotmányos neve immár 25 éve *Mianmar*. Ennek az 1949-től független, 1961-től katonai junta által vezetett államnak a nevét 1989-ben változtatták meg; s mivel a névváltoztatás óta (bár 2008-ban alkotmányt fogadtak el, 2010-ben pedig *pro forma* általános választásokat is tartottak) nem ült össze demokratikusan választott parlament, mely jóváhagyhatta volna a változást, az ellenzék, valamint a nemzetközi kapcsolatokban néhány állam (Nagy-Britannia, Kanada, olykor az Amerikai Egyesült Államok is) politikai okokból továbbra is a *Burma* nevet használja.

Ahogy a tulajdonneveknek, az államneveknek is lehet *emlékeztető* funkciója.²⁵ E funkció érdekes példája *Venezuela* esete, melynek teljes államneve (*Venezuelai Bolívari Köztársaság*) a dél-amerikai függetlenségi mozgalom vezetőjére, később Venezuela elnökére, majd diktátorára, Simón Bolívarra (1783–1830) utal. Ha nem is emlékeztet, de emlékeket őriz *Uruguay* hosszú neve is (*Uruguayi Keleti Köztársaság*), amelyben a „keleti” jelző háttérében az áll, hogy az ország fővárosának, Montevideónak az elődje az Uruguay folyótól *keletre* eső területek közigazgatási központjaként kijelölt spanyol katonai erődítmény volt.

Az egyes funkciók egymás ellenében is hathatnak, ami persze önmagában még nem teszi használhatatlanná a neveket. A név identifikáló funkciója például akkor is működhet, ha deskriptív volta megkérdőjelezhető, vagyis ha az, amit az ál-

25. A tulajdonnevek vonatkozásában lásd erről J. Soltész: *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. 124–128. és 129–152.

lamnév „mond”, nem felel meg a valóságnak. Aki úgy vélné, hogy a név nem állíthatja a valóság ellenkezőjét, azt ki kell ábrándítanom: az államok e tekintetben meglehetősen tág határok között mozognak. A köztársaságokat persze rendszerint nem nevezik monarchiának, és fordítva; ám az nagyon is lehetséges, hogy a köztársaság elnevezés mögött – amint az az újkori itáliai városállamoktól egészen a mai közép- és kelet-európai államokig könnyen példázható – valamilyen egyeduralmi forma húzódik meg. Ennek nem névtani, hanem államformatani okai vannak, amelyeket itt nem részletezek.²⁶ A jel és a jelölet közötti diszkrepancia feldolgozásának számos eszköze van; az államnevek terén ilyen például a *rövidítések* gyakori használata, ami az átpolitizált ún. birodalmi nyelvekre különösen jellemző. A rövidítésekre egyetlen példa: az egykori Német Demokratikus Köztársaságot azért szerették sokan „NDK”-nak mondani, mert ezt használva nem vált kifejezetté, s ezért nem is lehetett rákérdezni, hogy valóban „demokratikus”-e az az állam.²⁷

A deskriptív jelleg háttérbe szorítására általában akkor kerül sor, ha a hosszú alakos államnévben a névadók nem

26. Álláspontomat lásd Takács Péter: *Az államok rendszertana és tipológiája*, Budapest: 2015 [előkészületben].

27. A példát és ilyen magyarázatát illetően vö. Herbert Marcuse: *Az egydimenziós ember* [1964], Budapest: Kossuth 1990. 115–117. Az „NSZK”-rövidítés politikai tartalmát illetően lásd Manfred W. Hellmann: *Das „kommunistische Kürzel BRD”. Zur Geschichte des öffentlichen Umgangs mit den Bezeichnungen für die beiden deutschen Staaten*, in Irmhild Barz, Marianne Schröder (Hrsg.): *Nominationsforschung im Deutschen. Festschrift für Wolfgang Fleischer zum 75. Geburtstag*, Frankfurt am Main: Lang 1997. 93–107. Hasonló okból nem volt szokás kimondani a Szovjetunió tagköztársaságainak hosszú nevét, hanem csak ún. országnevet vagy rövidített alakját (például *Ukrajna*, *Ukrán SZSZK*). Lásd Tóth Szergej: *A szovjet birodalmi nyelv, avagy a totalitarizmus grammatikája*, *AETAS. Történettudományi Folyóirat* 6 (1991) 3. 5–39.; Tóth Szergej: *A totalitarizmus logikája: birtokolni a toponimákat, Színes eszmék nem alszanak. Szépe György 70 éves*, II. Pécs: Lingua Franca 2001. 276–284.

egyszerűen az államformát jelölik meg, hanem – például „demokratikus”, „szocialista”, „arab” vagy „iszlám” köztársaságnak, esetleg „népköztársaságnak” nevezve az államot – rögtön minősítik is azt. Ezek nagy részének az a funkciója, hogy az államforma szintjén is megjelenítsék és megerősítsék az adott állam uralkodó ideológiáját, s ezáltal már az állam nevével is hozzájáruljanak a politikai rend legitimálásához. Vannak államok – s ezek pont azok, amik esetén már egy jelző valószínűségében is kételkedünk –, amelyek e jelzőket még meg is duplázzák, és – példának okáért – „demokratikus népi köztársaságnak” vagy „demokratikus szocialista köztársaságnak” nevezik önmagukat. E tekintetben a legmesszebbre a korábbi *Líbia* ment el, amelynek teljes neve évtizedeken át ez volt: *Líbiai Arab Szocialista Népi Dzsamahirija*.²⁸ A *dzsamahirija* (arabul: جماهيرية, *jamāhīriyya*) jelentése: kb. népi köztársaság, népi közösség, tömegek állama. A szó a pánarab szocializmus tanait megfogalmazó Moammer Kadhafi alkotása, mely hangzásában emlékeztet a *jumhūriyahra*, amely a „köztársaság” szokásos arab fordítása, és a *jamāhūra* is, amely „tömegeket” jelent. Talán nem kell itt részletesen megvizsgálni, hogy valóban „szocialista”, „népi” vagy „köztársasági” volt-e ez az állam, s hogy a „tömegeknek” milyen szerepe volt benne.

28. Az ókori görög névre emlékeztető *Líbia* (arabul: ليبيا, *Lībiyā*) nevet 1934-ben az olasz hatóságok adták néhány olyan észak-afrikai területnek, amelyet akkor szereztek meg az Oszmán Birodalomtól. A líb állam, mely 1951-ben az ENSZ közreműködésével nyerte el függetlenségét, eredetileg monarchia volt (1951–1969). Ez egy államcsínyt követően köztársasággá változott; neve először *Líbiai Köztársaság* (1969–1972), majd *Arab Szövetségi Köztársaság* (1972–1977) lett. (Néhány kézikönyv az 1969–1977 közötti időszakban *Líbiai Arab Köztársaság*ként tartja nyilván.) Az állam vezetője, Moammer Kadhafi lépésről lépésre egyeduralmat alakított ki, s 1977-ben kikiáltotta a *dzsamahiriját*. Az állam teljes neve ekkortól *Líbiai Arab Szocialista Népi Dzsamahirija* (1977–2011). Az „arab tavasz” részeként kibontakozó polgárháború (2012–2013) nyomán az állam neve *Líbia* lett, amely 2013-ban, az új alkotmány jövőbeli elfogadásáig *Líbiai Államra* változott.

A téves információk közlése mindazonáltal nem mindig legitimációs célokat szolgál, és nem is mindig politikai huncutság következménye, hanem a nyelv változásának jele. Hiszen megtévesztő Svájc teljes neve is, amennyiben annak megszokott magyar, francia, olasz és rétoromán alakját vesszük alapul. A Svájci Államszövetség (franciául: *la Confédération suisse*, olaszul: *Confederazione Svizzera*, rétorománul: *Confederaziun svizra*) ugyanis – nevével ellentétben – nem konföderáció, vagyis államszövetség, hanem föderáció: szövetségi állam. A név német alakja (*Schweizerische Eidgenossenschaft*, szó szerint: Svájci Esküszövetség) nem vet fel ilyen problémát, bár államelméleti értelemben igen nehéz volna meghatározni, hogy mit is jelent az „esküszövetség”.²⁹ Az államnevekben alkalmazott *államszövetség* szó a régi, kb. száz-százötven évvel ezelőtti nyelvhasználat maradványa, amikor is még nem terjedt el az államkapcsolatok két fő formája – államszövetség és szövetségi állam – közötti közjogi különbségtétel. E két kategória jelentésének eltérő voltát ma már a szakmai körökön kívül is észlelik, még ha tartalmát nem ismerik is pontosan. Ezért megtévesztőnek tűnik, ha *államszövetség*nek neveznek egy *szövetségi államot*. A nyelvi pontosság iránti igényt Svájc esetében persze felülírja a hagyomány ereje, más esetekben³⁰ azonban nem feltétlenül.

29. A három svájci őskanton Rütli-mezőn kötött szövetségének (1291), vagyis az ún. rütli eskünek az értelmezésére vonatkozó ritka államelméleti utalások egyikeként lásd Rudolf Kjellén: *Der Staat als Lebensform* (eredetileg Stockholm: 1916, németül: 2. kiadás, 1917). Berlin: Kurt Vowinckel 4. kiadás, 1924. 101–102. és Detlef Göldner: *Integration und Pluralismus im demokratischen Rechtsstaat*, Tübingen: Mohr Siebeck 1977. 40.

30. Ilyen például Ausztrália hosszú alakos neve, ahol az angol névben (*Commonwealth of Australia*) szereplő *commonwealth* szót szerintem nem szerencsés államszövetségnek fordítani, ahogy azt a magyar államnévjegyzék teszi, mely szerint Ausztrália hosszú alakos neve *Ausztrál Államszövetség* (lásd a Földrajzinév-bizottság 1991. évi 10/142a. sz. állásfoglalását). Ausztrália 1901-től ténylegesen hat szabad állam szövetsége,

Alighanem érdekes végeredményre vezetne az is, ha meg akarnánk vizsgálni az egykori *Felső-Volta* mai nevének igazságtartalmát. Ezt a franciák által 1919-ben önálló gyarmatként megszervezett, majd 1960-ban függetlenné vált államot ugyanis egy 1983-as forradalom (egyések szerint: puccs) nyomán 1984-től *Burkina Fasónak* hívják. Ez az ott élő emberek által beszélt more és djula nyelveken azt jelenti: a *becsületes emberek országa*. Az országban – „nemzetiségi” vagy inkább etnikai értelemben – *burkinabék* élnek. A *burkinabék* többsége minden bizonnyal becsületes ember, bár valószínűleg nem mindegyikük az. Ére tekintettel jó kis kérdés, ha valaki az-iránt érdeklődik, hogy az állam neve vajon tény-e, vagy program-meghatározás?

azaz szövetségi állam, s nem államszövetség. Ez esetben a hagyomány azért gyengébb, és ereje szerintem azért nem írja felül a téves szóhasználatot, mert Ausztrália teljes nevét – a magyarban is, az angolban is – meglehetősen ritkán használjuk. A rövid alakos név preferálásának egyik oka az, hogy az eltünteteti az államformára utaló megnevezés (monarchia, köztársaság) elhagyása miatti esetleges hiányérzetet. Megjegyzem: az idegen nyelvű államnévjegyzékek szerint Ausztrália két neve a különböző nyelveken megegyezik. Angolul *Australia* és *Australia*, franciául *Australie (l')* és *l'Australie*, spanyolul *Australia* és *Australia*, oroszul *Австралия* és *Австралия*, kínaiul 澳大利亚 és 澳大利亚, arabul *أستراليا* és *أستراليا*. E vonatkozásában alighanem az UNTERM-lista megoldása kérdőjelezhető meg azon az alapon, hogy ha nem is a hibás, de a túl egyszerű megoldást választotta. Hiszen az 1900-ban elfogadott, majd azóta többször módosított ún. *Constitution Act* 3. pontja szerint Ausztrália különböző államai „... shall be united in a Federal Commonwealth under the name of the Commonwealth of Australia [egy szövetségi államközösségben egyesülnek, Ausztráliai Állam néven]”.